

بسمه تعالی

سکینه ابراهیمی، شهلا حسین پور، مریم بانو قلیچ لی

عنوان : نقش حوزه های علمیه در هدایت دینی جامعه

چکیده:

در دهه های اخیر، تحولات اجتماعی و فرهنگی، ضرورت بازنگری در نقش نهادهای دینی را دوچندان کرده است. مسأله اصلی این تحقیق، بررسی میزان و چگونگی تأثیرگذاری حوزه های علمیه در هدایت دینی جامعه بوده است؛ به ویژه در شرایطی که جامعه با چالش های فکری، اخلاقی و معرفتی متعددی مواجه است. هدف تحقیق، تبیین جایگاه حوزه های علمیه به عنوان مرجع دینی و فرهنگی در جهت دهی به باورها، رفتارها و سبک زندگی دینی مردم بوده است. محدوده تحقیق شامل بررسی عملکرد حوزه های علمیه در ایران معاصر، با تمرکز بر تعامل آنها با نهادهای فرهنگی، رسانه ای و آموزشی بوده است. روش تحقیق به صورت توصیفی تحلیلی و با بهره گیری از منابع کتابخانه ای و مصاحبه با کارشناسان حوزه و دانشگاه انجام گرفت. نتایج تحقیق نشان داد که حوزه های علمیه، در صورت بهره گیری از ابزارهای نوین ارتباطی و تعامل فعال با نسل جوان، می توانند نقش مؤثری در ارتقای دینداری و مقابله با چالش های فکری ایفا کنند. برای پاسخ به مسأله تحقیق، هدف بررسی ظرفیت های راهبردی حوزه های علمیه در هدایت دینی جامعه تعیین شد و روش تحقیق کیفی با رویکرد توصیفی تحلیلی انتخاب گردید. یافته ها مؤید آن بود که بازتعریف مأموریت های حوزه، شرط لازم برای اثربخشی بیشتر در هدایت دینی است

کلید واژه: حوزه علمیه /هدایت دینی /جامعه

در عصر تحولات پرشتاب فرهنگی و اجتماعی، تربیت دینی جامعه به عنوان یکی از ارکان هویت ساز و تمدن ساز، با چالش های متعددی مواجه شده است. مسأله اصلی این تحقیق، بررسی نقش حوزه های علمیه در فرآیند تربیت دینی جامعه است؛ نهادی که قرن ها مرجعیت فکری و معنوی شیعه را بر عهده داشته و در شکل دهی به باورها، رفتارها و سبک زندگی دینی مردم نقش آفرین بوده است. در این پژوهش، محدوده بررسی به عملکرد حوزه های علمیه در ایران معاصر محدود شده و تمرکز بر تعامل این نهاد با جامعه، به ویژه در بستر فضای مجازی است. انتخاب این موضوع از آن رو صورت گرفت که با گسترش فناوری های ارتباطی و ظهور فضای مجازی، الگوهای تربیتی سنتی دچار چالش شده اند و نیاز به بازتعریف نقش حوزه ها در این عرصه بیش از پیش احساس می شود. فضای مجازی که در ابتدا به عنوان ابزاری برای تسهیل ارتباطات شکل گرفت، به تدریج به زیست جهان جدیدی برای نسل جوان بدل شد؛ زیستی که در آن مرجعیت دینی، سبک زندگی، و حتی معنای دینداری در معرض بازتعریف قرار گرفته است. از این رو، بازخوانی نقش حوزه های علمیه در این بستر، ضرورتی علمی و اجتماعی به شمار می رود.

ضرورت انجام این پژوهش از آن جا ناشی می شود که با وجود تلاش های فراوان حوزه های علمیه در عرصه تبلیغ و آموزش دینی، هنوز الگوی منسجم و کارآمدی برای تربیت دینی در بستر جامعه و فضای مجازی ارائه نشده است. اهمیت این تحقیق در آن است که می کوشد با نگاهی تحلیلی و تطبیقی، ظرفیت ها و چالش های حوزه های علمیه را در تربیت دینی جامعه بررسی کند و راهکارهایی برای ارتقای اثربخشی این نهاد ارائه دهد. در پیشینه تحقیق، برخی پژوهش ها به صورت محدود به موضوعاتی چون «نقش روحانیت در جامعه» یا «تأثیر رسانه بر دینداری جوانان» پرداخته اند، اما وجه تمایز این تحقیق در آن است که به جای بررسی کلی، به صورت متمرکز و عمیق به

تعامل حوزه‌های علمیه با جامعه در سه دوره تاریخی مشخص می‌پردازد و نقش آن‌ها را در تربیت دینی در بستر تحولات رسانه‌ای تحلیل می‌کند.

روش مطالعه در این تحقیق به صورت توصیفی تحلیلی و با رویکرد کیفی انجام شده است. داده‌های پژوهش از طریق مطالعه منابع کتابخانه‌ای، تحلیل محتوای متون دینی و فرهنگی، و مصاحبه با اساتید حوزه و دانشگاه گردآوری شده‌اند. همچنین، از روش تحلیل تطبیقی برای مقایسه عملکرد حوزه‌های علمیه در دوره‌های مختلف استفاده شده است. این روش به ما امکان داده تا روند تغییرات نقش حوزه‌ها را در تربیت دینی جامعه در بستر تحولات اجتماعی و فناورانه بررسی کنیم.

در این مقاله، چهار محور اصلی مورد بررسی قرار گرفته است: نخست، نقش حوزه‌های علمیه در دوره پیش از گسترش فضای مجازی (دهه ۶۰ و ۷۰ شمسی) با تمرکز بر کتاب «نقش روحانیت در انقلاب اسلامی» نوشته رسول جعفریان؛ دوم، دوره گذار و آغازین فضای مجازی (دهه ۸۰ و ۹۰) با تحلیل مقاله «چالش‌های تبلیغ دینی در عصر رسانه» از دکتر محمدرضا سنگری؛ و سوم، دوره کنونی با تمرکز بر مطالعات جدید در زمینه «حوزه و فضای مجازی» از جمله مقاله «تحول در آموزش دینی در عصر دیجیتال» منتشرشده در فصلنامه فرهنگ اسلامی. در نهایت، مقاله حاضر با رویکردی نو، تلاش کرده است تا برخلاف تحقیقات پیشین که به صورت گذرا به موضوع پرداخته‌اند، به تحلیل عمیق، مقایسه تطبیقی و ارائه راهکارهای عملی برای بازتعریف نقش حوزه‌های علمیه در تربیت دینی جامعه بپردازد.

حوزه ی علمیه یک نوع مدرسه علوم دینی در جهان اسلام و به ویژه در میان شیعیان است که در آن علوم اسلامی آموزش داده می‌شود. حوزه در اصطلاح شیعه به معنی مرکز علوم دینی یا به عبارت دیگر مرکز بررسی و پژوهش در فقه، اصول، حدیث و امور مربوط به تربیت مجتهد و مبلّغ در زمینه شریعت اسلام می‌باشد. اولین حوزه علمیه ویژه شیعیان در سده ی چهارم قمری در شهر نجف عراق در کنار حرم علی بن ابی طالب (امام اول شیعیان) توسط شیخ طوسی برپا شد. اکنون مهم‌ترین حوزه‌های علمیه شیعه در شهرهای نجف، قم و مشهد قرار دارند. مهم‌ترین حوزه‌های علمیه ایران در قم و پس از آن در شهرهای مشهد، تهران، اصفهان و . . . قرار دارد. شایان ذکر است که حوزه‌های علمیه ایران در طول تاریخ با حوزه‌های نجف، کربلا و سامراء در عراق از رابطه بسیار نزدیکی برخوردار بوده‌اند.

✦ تعریف هدایت دینی جامعه

هدایت دینی جامعه به معنای جهت‌دهی فکری، اخلاقی و رفتاری افراد یک جامعه بر اساس آموزه‌های دینی است. این هدایت تلاش می‌کند تا انسان‌ها در مسیر ایمان، معنویت، عدالت و ارزش‌های الهی حرکت کنند و زندگی فردی و اجتماعی خود را با معیارهای دینی هماهنگ سازند.

ابعاد هدایت دینی جامعه

-فکری و اعتقادی :

تبیین باورهای دینی، پاسخ به شبهات و تقویت ایمان مردم .

-اخلاقی و رفتاری :

آموزش فضایل اخلاقی مانند صداقت، عدالت، ایثار و مبارزه با رذایل اخلاقی .

-فرهنگی و اجتماعی :

ایجاد هویت مشترک دینی، انسجام اجتماعی و تقویت ارزش‌های معنوی در فرهنگ عمومی .

-سیاسی و حکومتی :

ارائه الگوهای حکمرانی مبتنی بر عدالت و ارزش‌های اسلامی، حمایت از ولایت فقیه و نظام دینی .

-تربیتی و آموزشی :

پرورش نسل‌های متعهد و آگاه از طریق مدارس، دانشگاه‌ها و حوزه‌های علمیه .

. مفهوم‌شناسی نقش حوزه‌های علمیه در هدایت جامعه دینی

هدایت جامعه دینی، مفهومی بنیادین در اندیشه اسلامی است که ریشه در رسالت انبیاء و ولایت اهل‌بیت علیهم‌السلام دارد. این هدایت، نه تنها به معنای آموزش و انتقال اطلاعات دینی، بلکه به معنای جهت‌دهی فکری،

تربیتی، اخلاقی و اجتماعی انسان‌ها به سوی کمال و سعادت است. در این میان، حوزه‌های علمیه به عنوان نهادهای علمی و تربیتی دین‌محور، نقش محوری در تحقق این هدایت ایفا می‌کنند.

حوزه علمیه؛ استمرار رسالت انبیاء

حوزه‌های علمیه، نهادهایی هستند که با هدف تربیت عالمان دین، تبیین معارف اسلامی، و پاسخ‌گویی به نیازهای فکری و اجتماعی جامعه شکل گرفته‌اند. این نهادها، در امتداد رسالت انبیاء، وظیفه دارند دین را در بستر زمان و مکان تفسیر کرده و آن را در زندگی فردی و اجتماعی مردم جاری سازند. از این منظر، حوزه علمیه صرفاً یک مرکز آموزشی نیست، بلکه یک نهاد راهبردی برای هدایت امت اسلامی است.

ابعاد هدایت دینی در نگاه حوزه

هدایت جامعه دینی توسط حوزه‌های علمیه، دارای ابعاد گوناگونی است که هر یک نقش ویژه‌ای در شکل‌گیری جامعه‌ای متعالی ایفا می‌کند:

1. هدایت معرفتی: حوزه‌ها با تولید علم دینی، تبیین اصول و فروع دین، و پاسخ به شبهات، جامعه را از نظر فکری و اعتقادی تغذیه می‌کنند. این هدایت، از طریق اجتهاد پویا و بهره‌گیری از منابع اصیل اسلامی صورت می‌گیرد.

2. هدایت اخلاقی و تربیتی: تربیت نفوس انسانی، تهذیب اخلاق، و دعوت به فضایل، از وظایف اصلی حوزه هاست. عالمان دین، با سیره عملی خود، الگوهای اخلاقی را به جامعه معرفی می‌کنند.

طلبه

3. هدایت اجتماعی و فرهنگی: حوزه‌ها با ترویج سبک زندگی اسلامی، مقابله با تهاجم فرهنگی، و مشارکت در اصلاح ساختارهای اجتماعی، نقش فعالی در هدایت فرهنگی جامعه دارند.

4. هدایت سیاسی و تمدنی: در شرایط خاص، حوزه‌های علمیه می‌توانند نقش‌آفرینی سیاسی داشته باشند؛ مانند نهضت امام خمینی (ره) که با تکیه بر ظرفیت حوزه، مسیر جامعه را به سوی استقلال، عدالت و معنویت تغییر داد.

(سید محمدحسین طباطبائی، اصول فلسفه و روش رئالیسم، ۱۳۸۶)

این نقش، نیازمند نگاه فراملی، زبان بین‌المللی، و تعامل با نخبگان جهان اسلام است. حوزه‌ها باید خود را به‌عنوان مرجع فکری امت اسلامی معرفی کنند.

(سید هادی خسروشاهی، حوزه و جهان اسلام، ۱۳۹۰)

جمع بندی:

نقش حوزه‌های علمیه در هدایت جامعه دینی، نقشی چندلایه، پویا و تمدن‌ساز است. این نهادها، با تکیه بر میراث اهل‌بیت و اجتهاد زنده، می‌توانند جامعه را از سطح تقلید به سطح بصیرت، از سطح مناسک به سطح معنا، و از سطح فردی به سطح تمدنی ارتقا دهند. هدایت دینی، اگر با حکمت، اخلاق و زمان‌شناسی همراه باشد، می‌تواند جامعه‌ای متعادل، متعالی و الهی بسازد.

نتیجه‌گیری

نقش حوزه‌های علمیه در هدایت جامعه دینی، نقشی چندبعدی، تمدن‌ساز و حیاتی است که از ساحت معرفت و اخلاق آغاز شده و تا عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و جهانی امتداد می‌یابد. این نهادهای ریشه‌دار، با تکیه بر سنت اجتهاد، مرجعیت علمی و اجتماعی، و پیوند عمیق با منابع اصیل اسلامی، توانسته‌اند در طول تاریخ، چراغ هدایت را در دل جوامع روشن نگه دارند.

(حکیمی، الحیات، ج ۲، ۱۳۸۶)

هدایت دینی، در نگاه حوزه، صرفاً انتقال اطلاعات یا آموزش احکام نیست، بلکه فرآیندی جامع برای تربیت انسان مؤمن، بصیر، اخلاق‌مدار و مسئول در برابر جامعه است. حوزه‌ها با تربیت چنین انسان‌هایی، در واقع بستر تحقق جامعه‌ای الهی، عادلانه و معنوی را فراهم می‌سازند.

(مطهری، تعلیم و تربیت در اسلام، ۱۳۸۷)

در عصر حاضر، با پیچیدگی‌های فکری، گسترش رسانه‌ها، و تحولات فرهنگی، نقش حوزه‌ها در هدایت جامعه، حساس‌تر و دشوارتر شده است. پاسخ‌گویی به شبهات، تعامل با علوم انسانی، بهره‌گیری از رسانه‌های نوین، و توجه به نیازهای نسل جدید، از الزامات ایفای این نقش در شرایط کنونی است.

(سروش محلاتی، دین و چالش‌های زمانه، ۱۳۹۸)

اگر حوزه‌های علمیه بتوانند با حفظ هویت اصیل خود، به‌روزرسانی روش‌ها، و تعامل فعال با جهان معاصر، نقش هدایت‌گر خود را بازتعریف کنند، بی‌تردید خواهند توانست در تحقق تمدن نوین اسلامی، نقشی محوری ایفا نمایند. این مسیر، نیازمند همت، بصیرت، و بازاندیشی مستمر در مأموریت‌های حوزه است.

(رحیم‌پور ازغدی، تمدن اسلامی و رسالت حوزه، ۱۳۹۴)

در نهایت، می‌توان گفت که حوزه‌های علمیه، اگرچه با چالش‌هایی مواجه‌اند، اما همچنان ظرفیت آن را دارند که با تکیه بر میراث اهل بیت (ع)، عقلانیت اجتهادی، و پیوند با مردم، پرچم‌دار هدایت دینی در جهان معاصر باشند و جامعه را به سوی حقیقت، عدالت و معنویت رهنمون سازند.

(فاضل لنکرانی، فقه و جامعه دینی، ۱۴۰۲)

 فهرست منابع

1. آشتیانی، محمدرضا. درآمدی بر علم اصول. قم: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۹۰.

2. آشتیانی، محمدرضا. رسالت حوزه‌های علمیه. قم: مرکز مطالعات اسلامی، ۱۳۹۲.
3. بهجت، محمدتقی. در محضر بهجت. قم: مرکز نشر آثار آیت‌الله بهجت، ۱۳۸۸.
4. پارسانیا، حمید. علم دینی و دانشگاه اسلامی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۵.
5. جعفریان، رسول. تاریخ تشیع در ایران. تهران: نشر علم، ۱۳۹۳.
6. حکیمی، محمدرضا. الحیات، جلد ۱ و ۲. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶.
7. خسروشاهی، سید هادی. روحانیت و قدرت. قم: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۲.
8. خسروشاهی، سید هادی. حوزه و جهان اسلام. قم: مرکز بررسی‌های اسلامی، ۱۳۹۰.
9. رحیم‌پور ازغدی، حسن. تمدن اسلامی و رسالت حوزه. تهران: دفتر نشر معارف، ۱۳۹۴.
10. سروش محلاتی، محسن. دین و چالش‌های زمانه. قم: نشر معارف، ۱۳۹۸.
11. طباطبایی، سید محمدحسین. اصول فلسفه و روش رئالیسم. قم: انتشارات صدرا، ۱۳۸۶.
12. فاضل لنکرانی، محمدجواد. فقه و جامعه دینی. قم: مرکز فقهی ائمه اطهار، ۱۴۰۲.
13. فلاح‌زاده، محمد. تربیت دینی در حوزه علمیه. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۷.
14. قرائتی، محسن. اخلاق در قرآن. قم: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۹۰.
15. قرائتی، محسن. تبلیغ در عصر رسانه. قم: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۹۲.
16. مطهری، مرتضی. تعلیم و تربیت در اسلام. تهران: صدرا، ۱۳۸۷.
17. مطهری، مرتضی. پیرامون انقلاب اسلامی. تهران: صدرا، ۱۳۶۰.
18. مطهری، مرتضی. آینده انقلاب اسلامی. تهران: صدرا، ۱۳۵۹.
19. مطهری، مرتضی. گفتارهای معنوی. تهران: صدرا، ۱۳۸۵.
20. مصباح یزدی، محمدتقی. آموزش عقاید. قم: مؤسسه آموزشی امام خمینی، ۱۳۸۹.

21. مصباح یزدی، محمدتقی. نقد و بررسی شبهات اعتقادی. قم: مؤسسه آموزشی امام خمینی، ۱۳۹۱.

❖ منابع عربی

1. المصدر، محمدباقر. اقتصادنا. بیروت: دار التعارف، ۱۳۸۰ ق

❖ منابع انگلیسی

1. Nasr, Seyyed Hossein. Science and Civilization in Islam. Harvard University Press, 1987

❖ مقالات علمی

1. فلاح‌زاده، محمد». نقش حوزه‌های علمیه در تربیت دینی نسل جوان»، فصلنامه معرفت دینی، شماره ۴۲، ۱۳۹۸.

2. پارسانیا، حمید». نسبت علم دینی و علوم انسانی»، فصلنامه علوم انسانی اسلامی، شماره ۲، ۱۳۹۴.

3. سروش محلاتی، محسن». نقش حوزه در پاسخ‌گویی به شبهات معاصر»، فصلنامه فقه و زندگی، شماره ۳۲، ۱۳۹۹.